

עשינו עצמנו כעורכי הדיינין

צבי אריה שטיינפלד

שנינו באבות א, ח:

יהודה בן טבאי אומר¹

אל תעש עצמך כעורכי² הדיינין³

וכשיהיו בעלי דינים עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים
וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאין כשקבלו עליהם הדין.

כשם שדבריו של יהודה בן טבאי בסיפא: 'וכשיהיו בעלי דינים עומדים לפניך...
וכשנפטרים מלפניך...' מופנים אל הדיין היושב בדין, מסתבר על פי פשוטה של המשנה
שאף דבריו ברישא מכוונים אל הדיין, הן לפי הנוסח לפנינו: 'אל תעש עצמך כעורכי

- * עיקרי הדברים הושמעו בח' במרחשון תשמ"ז בסמינריון המחלקתי של המחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר-אילן.
1. לדברי רבי צדוק באבות ד, ז מעיר בעל מדרש שמואל: 'ולב אבות כתב שבמשנה זאת מצא בספר אחד גרסא כתובה כך אל תפרוש מן הצבור ואל תעש עצמך כעורכי הדיינין ואל תעשם עטרה וכו'.' ואכן כך לפנינו בסידורים שונים, אבל במשניות ליתא. ועל הנוסחאות השונות שבסידורים ראה: ש' שרביט, נוסחאותיה ולשונה של מסכת אבות, חיבור לשם קבלת התואר 'דוקטור לפילוסופיה', רמת-גן תשל"ו, עמ' 223 ואילך.
 2. בכתביד קויפמן ובכתביד קמברידג': 'כערכי' וכן בכבלי כתובות נב ע"ב בכתביד לנינגרד-פירקוביץ, כמצוין בתלמוד בבלי 'עם דקדוקי סופרים השלם' (להלן: דק"ס השלם), כתובות (א, תשל"ב; ב, תשל"ז [בעריכת מ' הרשור]), וכן בירושלמי שם ד, יא (כט ע"א) ושם בבא-בתרא ט, ו (יז ע"א). בפירוש לאבות המיוחס לרש"י: 'כארכי כתוב במשנה בא' ומתחלף בע' ומשמע כעורכי הדיינין...'. וראה להלן, הערה 5. ועיין שם גם בפירוש רבנו יונה למשנה, וראה: Daniel Sperber, A Dictionary of Greek and Latin Legal Terms in Rabbinic Literature, Bar Ilan University Press, 1984, p.65.
 3. מעשיהם של 'עורכי הדיינין', ולפי הגרסאות האחרות 'ערכי' או 'ארכי הדיינין', שהתנא מזהיר שלא לעשות עצמו כמותם, אינו מפורש במשנה. הצעות מגוונות הוצעו על ידי המפרשים על פי הגרסאות השונות, ואף לפי אותה הגרסה. ראה להלן הערות 4, 5. וכן ראה את הצעתו של בן-ציון דינור בפירושו למסכת אבות, ירושלים תשל"ג, עמ' 46.

הדיינין,⁴ והן לפי הנוסח האחר: 'כארכי הדיינין'.⁵

אולם בסוגיית הבבלי כתובות פה ע"ב – פו ע"א מובא, שר' נחמן סייע לקרובתו בעצתו כדי שזו תזכה בדינה, ואחר כך התחרט ר' נחמן וקרא על עצמו: 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין'. בדומה לכך מסופר שם, נב ע"ב, שר' יוחנן קרא על עצמו: 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין'. על פי סוגיות אלו עולה, שלא דווקא הדיין אלא אף כל אדם מוזהר, שלא יעשה עצמו כעורכי הדיינין, היינו, שלא יסייע לאחד מבעלי הדין בעצתו ובסידור טענותיו לפני הדיין. רבים מן המפרשים נמשכו אחר סוגיות דלעיל ופירשו את המשנה שלא כפשוטה.⁶

4. כדברי הערוך, ערך 'ערך' (ערוך-השלם, ו, עמ' 267): 'בפ"ק באבות אל תעש עצמך כעורכי הדיינים פי' ליתומים ולבני אדם שאינם יודעים לטעון משימין לו אפיטרופוס שיטעון בשבילו והדיין עצמו להיות הוא טוען ולסדר הטענות מצד אחד אינו ראוי'. וגם הרמב"ם מפו"ש שאזהרת המשנה היא לדיין, כעולה מדבריו בהלכות סנהדרין כא, י: 'מניין לדיין... ולא ילמד אחד מבעלי דינין טענה כלל', וראה גם שם הלכה יא. לנכון העיר הרידב"ז שם ד"ה ולא ילמד: 'זה בכלל מה ששינונו אל תעשה עצמך כעורכי הדיינין'. הכסף-משנה נדחק שם, וכבר העיר על כך בעין-משפט למשנתנו. ובקריית-מלך ציין לבבלי כתובות נב ע"ב ושם פו ע"א: 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין', והוא תמוה, שכן המסופר על האמורא בסוגיה השנייה, וכנראה אף זה שהוזכר בסוגיה הראשונה, וכפי שנעמוד על כך להלן, לא ישבו בדין. לעומת זאת הרמב"ם דן במפורש בדיין היושב בדין. וראה בפירושו למשנה ולהלן הערה 6. וכן ראה תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, רעב, עמ' 520. ואף המהר"ם שיף פירש את המשנה בדיין. ראה להלן, הערה 73.

5. על פי גרסה זו, שמשמעה גדול הדיינין, מוצעים שני פירושים במחזור ויטרי, עמ' 470: 'ובברייתא כך שנינו אל תעש עצמך כעורכי הדיינין ויש גורסין כארכי באלף והיא היא כיצד מלמד שאם באת לבית המדרש ושמעת דבר הלכה או טעם אל תבהל להשיב ואל תהא יושב ושותק אלא שאל באיזה עניין הדין ובאיזה טעם אמרוהו' (מ'כיצד' ועד כאן לשון הברייתא המצויה לפנינו בשינויים קלים באבות דר' נתן, נוסחא א', מהדורת שכטר, עמ' כב, ועל פיה ממשיך הפרשן ומפרש: 'ואל תעש עצמך כאילו אתה יודע טעם הדין כאותם שהן גדולים ובקיאים בדין כמו איש פלוני ארכן ובאגדה יש ארכי הרבה וכי (צ"ל: וכמו) חושי הארכי שהיה יושב ויועץ בראשי ערכאות של דוד ויש לפרש אל תעש עצמך כארכי הדיינין לכפות בני אדם לדון לפניך ביחיד שהן רשאים ולא אתה'. שני פירושים אלה – בין פירושים אחרים – מובאים גם במדרש שמואל בשם ר' אפרים בשנויים קלים, ראה: י' שציפנסקי, רבינו אפרים, ירושלים תשל"ו, עמ' 463-464. כפירוש השני מפרש גם ר' דוד הנגיד במדרש דוד וציין לו ר"ח אלבק בהשלמותו למשנה, עמ' 494. ורבנו יונה פירש: 'יהודה בן טבאי אומר אל תעש עצמך כעורכי הדיינין ר"ל ראש כמו שאמר בבראשית רבה ועפרון יושב בתוך בני חת באותו יום מינוהו ארכי כלומר ראש הדיינין וגם בוישלח יעקב מלאכים ארכי ראש הליסטים וגם בערוך תמצא ארכי ולשם מפרש אותו ופי' זה הוא אל תעש עצמך כעורכי הדיינין שישאלוך ותאמר להם הדיינין ואחר שישמעוה ממך הולכים לדיינין אחרים לדון ויאמרו להם כבר אמר לנו ראש הדיינין כך הדין אל תעש עצמך כמותם'.

6. במחזור ויטרי שם לפני הפירושים דלעיל: 'אל תעש עצמך כעורכי הדיינין כמקבלי טענות שבב"ד שמלמדים בעלי דינין להערים ולהסדיר טענותיהן היאך יטענו כאותה שמצינו בתלמוד

להלן נדון בסוגיות אלו ובסוגיות נוספות כדי לברר את דעתם המקורית של אמוראים שונים בפרוש משנתו של יהודה בן טבאי. את המקורות נצטיק להלן תוך ציון שינויי הגירסאות הנוגעים לענייננו, ונפתח בבבלי כתובות נב ע"ב:

תנו רבנן אלמנה⁷ ניזונת מנכסי יתומין
 וצריכה⁸ רפואה הרי היא כמזונות
 רבן שמעון בן גמליאל אומר
 רפואה שיש לה קצבה נתרפאת מכתובתה
 שאין לה קצבה הרי היא כמזונות...
 קריביה⁹ דרבי יוחנן הוה להו¹⁰ איתת אבא
 דהות צריכה רפואה כל יומא
 אתו¹¹ לקמיה דר' יוחנן
 אמר להו¹² איזילו קוצו ליה מידי לרופא

בכמה מקומות בכתובות פרק נערה שנתפתתה בר' יוחנן ור' נחמן שמלמדין קרוביהן לטעון ומשעשו כך מתחרטין בעצמן ואומרין עשינו עצמנו כעורכי הדיינים מעיקרא סבר כו'. וכן בפירוש המיוחס לרש"י: 'ובלישנא אחרינא בכתובות אל תעש עצמך כעורכי הדיינין שאם בא לך אדם א' וישאל עצה ממך היאך יוכל לטעון על חבירו אל תאמר לו שום עצה ללמוד אותו לטעון על חבירו ואפי' לקרובו והוא דאמרי רבנן אל תעש עצמך כאותם שמעריכין ומסדרין הטענות למי שאינם יודעין לטעון לפני הדיינין דהיא קרובתיה דר' יוחנן דאתת לקמיה דלהוי מסדר לה ליטען קמי בית דינא והוא מסדר לה משום שנאמר ומבשרך לא תתעלם והדר ביה דלא מסדר לה משום דתנינן ואל תעש עצמך כעורכי הדיינין'. וכן ראה להלן בפנים את פירושו של ר' יהודאי גאון וכן את דבריהם של ר' שרירא ור' האי. ורבינו יונה, ד"ה יהודה: 'והרמב"ם ז"ל (אך השוה פירושו למשנה) פי' (אחר) אל תעש עצמך כעורכי הדיינין [לא] דבר בכאן במי שמלמד טענות של שקר לחברו ולטעון בהן כי אדם זה רשע גמור הוא ולא הוצרך לומר כי אין לאדם לעשות כן כי יחשדוהו וידברו עליו כי עבירה גדולה היא אלא שמסדר לו טענותיו ועורך לפניו הדיינין ומגלה ליחיד דינו שאינו ראוי לעשות כי יחשדוהו וידברו עליו רע וכהוא מעשה דר' יוחנן במסכת כתובות דמעיקרא סבר ומבשרך לא תתעלם ולבסוף סבר אדם חשוב שאני'. ועל עורכי דיינין שמלמדים לטעון שקר נאמר כבר בשבת קלט ע"א: 'אמר ר"א בן מלאי משום ר"ל מאי דכתיב כי כפיכם... כי כפיכם נגואלו בדם אלו הדיינין ואצבעותיכם בעון אלו סופרי הדיינין שפתותיכם דברו שקר אלו עורכי הדיינים לשונכם עולה תהגה אלו בעלי דינין'. וכן ראה בתוספות יום טוב ונדחק מאד בהבחנתו בין דעת הרמב"ם לבין דעת הרע"ב. וכן בתפארת ישראל: '... במעשה דר' יוחנן... וכמעשה דר' נחמן...'. וראה בהשלמותיו של ר"ח אלבק.

7. ראה להלן, הערה 36.
8. בכתבי-היד: 'ואם צריכ', 'צריכה', 'זאי צריכה'. ראה דק"ס השלם.
9. במיוחס לרש"י (לעיל, הערה 6): 'דהיא קרובתיה דר' יוחנן דאתת לקמיה דלהוי מסדר לה ליטען קמי בית דינא...'.
 10. 'ליה' בכמה כתבי-יד, ראה דק"ס השלם.
11. כאחד מכתבי-היד שם: 'אתא'. וראה גם לעיל, הערה 9.
12. בכתבי-היד: 'לה', שכנראה אינה אלא: ליה, 'לו'.

אמר¹³ רבי יוחנן עשינו עצמנו כעורכי¹⁴ הדיינין
מעיקרא מאי סבר ולבסוף מאי סבר¹⁵
מעיקרא סבר ומבשרך לא¹⁶ תתעלם
ולבסוף סבר אדם חשוב שאני.

האוקימתות במעשה דר' יוחנן וקשייהן

על פי הנוסח שלפנינו: 'אתו לקמיה דר' יוחנן אמר להו...'. אפשר לומר שבאו לפני ר' יוחנן לדין,¹⁷ ור' יוחנן פסק להם את דינם: 'איזילו...'. לעומת זאת, על פי הנוסח המצוי בכתבי־היד: 'אתא', 'אמר לה' או 'אמר לו', יש לומר, שרק קרובו בא לפני ר' יוחנן כדי לקבל את עצתו. שתי אוקימתות אפשריות אלו מצויות כבר בתשובתם של ר' שרירא ור' האיי (אוצר הגאונים, כתובות, שמת, עמ' 138):

וששאלתם אמאי אמר ר' יוחנן הכי
והלא ראש ישיבה הוא וכל הדיינין על פיו נפסקין
כיון דדינא כרשב"ג באלמנה אם צריכה רפואה
שיש לה קצבה מתרפא' מכתובתה וכו'
והני לא קריב להו לדינא ולא דן ר' יוחנן ביניהן
ואי שתיק ולא אמ' להו מידי
הוה שקלי מנכסי המת להתרפא בהדי מזונות
ומשום דאגמרינון מילתא
הא חסרוה דתיהוי רפואתה מכתובתה
נתחדש דכי הא מילתא דאגמורי' טענת'
המשיא עצה לזה לחסר את זה משום עורכי הדיינין הוא
ותנן אל תעש עצמך כעורכי הדיינין
ולא דינא הוא דדן-ר' יוחנן ביניהן
ומעיקרא לא איכוין ר' יוחנן למעבד
מאי דמחרט מיניה ולמיהוי כעורכי הדיינין
אלא סבר ומבשרך לא תתעלם
הני קריביה דאית ליה אורחא לארווחינון לא ליעלם
לבסוף איחרט ודמיא מעש' כעורכי הדיינין¹⁸

13. בשני כתבי־יד שם: 'הדר אמ'.
14. 'כערכי' באחד מכתבי־היד, שם. ראה לעיל, הערה 2.
15. 'מעיקרא מאי סבר ולבסוף מאי סבר' ליתא באחד מכתבי־היד וכן בילקוט שמעוני, ישעיה, רמז תצב. וראה להלן, הערה 70.
16. בכתבי־יד אחדים שם: 'אל', אך לשון הכתוב בישעיה נח, ז הוא כמצוי לפנינו.
17. אך אין הכרח לפרש כך, שכן הנוסח: 'אתו לקמיה דר' יוחנן אמר להן איזילו...'. מצוי גם בסוגיה דלהלן, נד ע"ב, ושם ברור שאלו שבאו לפניו רק התייעצו אתו.
18. מן ההסבר כאן: 'לבסוף איחרט ודמיא מעש' כעורכי הדיינין' ובהמשך: 'ויחרט אמר עשינו עצמנו כעורכי הדיינין' עולה כנראה שר' שרירא ור' האיי לא גרסו את הקושיה 'ולבסוף מאי

ודומיא מעשה דרב נחמן בהכותב
דאסכה עצה לההוא קרבתי
דמחלה כתובתה דאימיה לגבי אבוא
ויחרט אמר עשינו עצמנו כעורכי הדיינין¹⁹
ומעיקרא סבר ומבשרך לא תתעלם.

השואל הניח, שלפנינו פסק דין שפסק ר' יוחנן,²⁰ ולא עצה שיעץ. על כן תמה, הרי ר' יוחנן ראש ישיבה הוא וכל הדיינין על פיו נפסקין, ומדוע אפוא התחרט ר' יוחנן וקרא על עצמו 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין' על שפסק הדין במקרה שלפנינו. בניגוד לדעת השואל סוברים ר' שרירא ור' האי, ד'הני לא קריב להו לדינא ולא דן ר' יוחנן ביניהן²¹ אלא רק השיא להם את עצתו, ור' יוחנן התחרט משום ש'המשיא עצה לזה לחסר לזה משום עורכי הדיינין הוא'.

אולם שתי האוקימתות דחוקות. שהרי אם נניח, שהם באו לר' יוחנן כדי שידון בעניינם, והוא פסק להם את הדין, כי אז לא היה לר' יוחנן לקרוא על עצמו 'עשינו עצמנו...'. וכתמיהתו של השואל.²² אך אם נניח כדעתם של ר' שרירא ור' האי, שר' יוחנן רק השיא עצה לקרובו, קשה להבין מדוע קרא ר' יוחנן על עצמו 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין',²³ שכן, כאמור, על פי פשוטה מופנית אזהרתו של יהודה בן טבאי רק לדיין, היושב על מדין, ולא לזה המסייע בידי אלה המבקשים את עצתו.

ההבחנות שבבבלי לגבי המסייע ולגבי מי שמסייעין לו

על התמיהה: 'מעיקרא מאי סבר ולבסוף מאי סבר' משיבה הסוגיה: 'מעיקרא סבר ומבשרך לא תתעלם ולבסוף סבר אדם חשוב שאני'.²⁴ על פי הסבר זה עולה כי לדעת ר' יוחנן אדם

סבר' ואת התירוץ: 'ולבסוף סבר אדם חשוב שאני', לא לגבי המעשה של ר' יוחנן ולא לגבי המעשה של ר' נחמן. וכך גם עולה לגבי הסוגיה הראשונה מדברי המיוחס לרש"י שהובאו לעיל, הערה 6: 'והדר ביה דלא מסדר לה משום דתנינן ואל תעש עצמך כעורכי הדיינין'.

19. ראה בהערה הקודמת.

20. על פי הנחה זו יש לומר שהקירבה בין ר' יוחנן לבין קרובו לא היתה כזו שהצריכה את ר' יוחנן לפסול עצמו מלדון בעניינו. לגבי המסופר בסוגיה דלהלן נד ע"ב, שהקרוב שבא לפני ר' יוחנן פנה אחר כך לריש לקיש, העיר ר' יעקב עמדן בהגהות מהריעב"ץ: 'לפי שהיה ר"י פסול לדון בעניין זה'.

21. וכן פירש המיוחס לרש"י, ראה לעיל, הערה 6.

22. ובכך מסכימים כנראה ר' שרירא ור' האי עם השואל.

23. ואמנם יכול ר' יוחנן לסבור, שאסור לאדם לעשות עצמו כעורכי הדיינין ואף שלא בשעה שיושב בדין ואין להשיא עצה לזה לחסר את זה, ומעין פירושו של ר' יוחנן עצמו לרשע ערום' בסוטה כא ע"ב: 'זה המשיא עצה למכור בנכסים מועטין', אלא שאם כן לא היה לו לר' יוחנן לתלות את דעתו במשנת יהודה בן טבאי שעוסקת בדיין היושב על מדין.

24. מטעם זה החמירו אמוראים על עצמם כמפורש בשבת קמב ע"ב: 'אביי מנח כפא אכיפי רבא מנח סכינא אבר יונה ומטלטלה אמר רב יוסף כמה חריפא שמעתתא דדרדקי אימר דאמור רבנן

חשוב מוזהר שלא יעשה עצמו כעורכי הדיינין אף ביחס לקרובו, אבל שאר כל אדם מוזהר רק לגבי זרים לו אך לא לגבי קרוביו.²⁵
 ברם להבחנות אלו לגבי המסייע, אם אדם חשוב הוא אם לא, ולגבי מי שמסייעין לו, אם קרוב הוא אם זר, אין כל רמז לא בדברי יהודה בן טבאי²⁶ ולא בדברי ר' יוחנן.

שיטת ר' יוחנן על פי הסוגיות המקבילות

על קושי נוסף העירו כבר הראשונים על פי סוגיית הבבלי כתובות נד ע"ב, שבה נאמר:

קריביה דרי יוחנן הוה להו²⁷ איתת אבא דהוה קמפסדה מזוני
 אתו²⁸ לקמיה דרבי יוחנן
 אמר להו²⁹ איזילו ואמרו ליה לאבוכוון דנייחד לה ארעא למזונה
 אתו³⁰ לקמיה דריש לקיש
 אמר להו³¹ כל שכן שריבה לה מזונות
 אמרו ליה והא רבי יוחנן לא אמר הכי
 אמר להו זילו הבו לה ואי לא מפיקנא לכו רבי יוחנן מאונייכו
 אתו לקמיה דרבי יוחנן
 אמר להו מה אעשה שכנגדי חלוק עלי.

בשוכח לכתחילה מי אמור אמר אביי אי לאו דאדם חשוב אנא כפא אכיפי למה לי הא חזו למיזגא עליהו אמר רבא אנא אי לאו דאדם חשוב אנא סכינא אבר יונה למה לי הא חזי לי לאומצא'. ומפרש רש"י שם, ד"ה אי לאו דאדם חשוב אנא: 'ואנא מחמיר על עצמי שלא ילמדו ממני להקל באסורין'. ראה מאמרי 'אדם חשוב שאני', 'דיני ישראל', יג-יד (תשמ"ו-תשמ"ח), עמ' קצב-רלת, שבו דנתי בסוגיות שהשתמשו בתירוץ זה ליישוב קשיים.

25. וכך אכן סיכם הריטב"א את העולה מן הסוגיה כמובא בשיטה מקובצת (ובדומה לכך בחידושי הריטב"א, מהדורת מ' גולדשטיין, ירושלים תשל"ב. אבל הנוסח במהדורות קודמות לוקה בחסר וכשיבושים מרובים. ראה מ"ש ר"מ גולדשטיין במבוא למהדורתו, עמ' 6 ובהערות 11, 12 שם) ד"ה גרסינן בירושלמי: 'ומשום הכי אית ביה משום עורכי הדיינין כשאינו קרובו אי נמי בקרובו כשזה אדם חשוב ושמעינן מינה דכל שהוא קרובו ולא הוה האי אדם חשוב מותר לגלות לו דינא...'. וכן עולה מדברי רש"י להלן פו ע"א ד"ה אדם חשוב שאני: 'לפי שלמדין הימנו ויש שיעשו אף שלא לקרובים'. אבל בתוספות יום טוב על משנתנו נדחק ופירש, שהבחנה היא רק בין אדם חשוב, שמוזהר שלא לסייע אף לקרוביו, לבין מי שאינו אדם חשוב, שמותר לו לסייע אף לשאינם קרוביו, ושלא כרש"י לעיל וכמצוין שם.

26. אין צריך לומר שדחוקה הנחתו של התוספות יום טוב שם שבלשון 'עצמך' שנקט התנא רומז הוא לדין אדם חשוב.

27. בכתב"ד רומי 130: 'ליה'. וכן בעוד שלושה כתבי"ד, ראה דק"ס השלם, ובהערה 3 שם.

28. בכתב"היד הנ"ל: 'אתא'.

29. בכתב"ד לנינגרד-פירקוביץ חסר 'להו'.

30. בכתב"ד רומי הנ"ל: 'אתא'.

31. בכתב"ד הנ"ל: 'לה'. ראה לעיל, הערה 12.

על פי השתלשלותו של המסופר נראה בפשטות, שהאמור בסוגיה אף לפי הנוסח שלפנינו: 'אתו לקמיה דרבי יוחנן' משמעו, שהם לא באו לפניו לדין אלא לקבל את עצתו, ור' יוחנן אכן נענה להם. אבל במקרה זה – שלא כבסוגיה דלעיל – לא נאמר, שר' יוחנן התחרט על העצה שיעץ להם משום האזהרה ש'אל תעש עצמך כעורכי הדיינין'.

אמנם יש הסוברים, שאף על עצה זו התחרט ר' יוחנן. וכמובא בשיטה מקובצת לסוגייתנו, ד"ה ובפירוש: 'ובפירוש רש"י ז"ל כתיבת יד מצאתי וזה לשונו והא דלא אמר רבי יוחנן הכא עשינו כעורכי הדיינין... שאמר לעיל משום שזה המעשה היה תחלה ואתר כך היה אותו המעשה ולאחר כל הדברים אמר עשינו עצמנו כעורכי הדיינין כך שמעת'. אך יש הסוברים, שר' יוחנן לא התחרט במעשה שבסוגייתנו, ויש להבחין בין המקרים. זוהי שיטת התוספות,³² ד"ה דנייחד: 'אע"ג דלעיל נתחרט ר' יוחנן על מה שהשיאן עצה הכא אין גנאי כיון דבדעתה תלוי אם תרצה לקבל'.³³

השאלה שהעסיקה פרשנים אלה לא היתה מדוע קרא ר' יוחנן על עצמו 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין' במקרה דלעיל, אלא מדוע הוא לא התחרט אף במעשה שלפנינו. אולם דומה, שדווקא העולה מסוגייתנו,³⁴ שר' יוחנן לא הצטער על שסייע לקרובו בעצתו הוא שנסתבר יותר. שכן, כאמור, אזהרתו של יהודה בן טבאי מכוונת אל הדיין דווקא, אבל מי שאינו דן בעניין, אין לו להימנע על פיה מלסייע לאלו שמבקשים את עצתו. קשה אפוא, שקביעתו של ר' יוחנן: 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין' בסוגיה דלעיל, לא רק שאינה מתחייבת על פי משנת יהודה בן טבאי, אלא שהיא אינה מובנת על פי שיטת ר' יוחנן עצמו, כפי שהיא באה לידי ביטוי בסוגיה שלפנינו.

סוגיה מקבילה לסוגיית הבבלי דלעיל, נב ע"ב, מצויה בירושלמי בבא-בתרא ט, ו (יז ע"א) ובשינויים בכתובות ד, יא (כט ע"א). וזה לשון הסוגיה:³⁵

כתובות

תני רבן שמעון בן גמליאל

כל מכה שיש לה קיצה מתרפה מכתובתה

ושאין לה קיצה מתרפאה מן הנכסין

כהדא חדא איתא

בבא-בתרא

תני רשב"ג או'

כל מכה שיש לה קיצה מתרפא מכתובתה

ושאין לה קיצה מתרפא מן הנכסים

כהדא קריביתיה דר' שמעון בר ווא

32. וכך גם דעתו של הריטב"א. ראה דבריו בחידושו וכן בשיטה מקובצת ד"ה דנייחד לה.

33. ועל טעמים של התוספות שבמקרה דידן לא התחרט ר' יוחנן העיר המהר"ם שי"ף, ד"ה בתד"ה דנייחד: 'לכאורה האי מעשה קודם עובדא דלעיל דהאי הוי בחיי האב עדיין ושמה אח"כ נתחרט על שניהן ואילו נתחרט על כך עובדא דהכא לא הוי עשה אח"כ ליעצם עוד פעם אחר ולמה לנו לומר [דההוא עובדא דהתם היה קודם ו]שהיה קריבא אתרינא [ע"כ דהא התם היה לאחר מות קריביה] ואפשר דמשמע להו מדלא קבע תלמודא כאן לבסוף נתחרט משמע דלא נתחרט ע"ז ודו"ק'.

34. וכהסברו של המהר"ם שי"ף את שיטת התוספות בהערה הקודמת.

35. על-פי כתב-יד ליידין (וראה בהערה הבאה).

הוות חששה עיינה

אתת גבי ר' יוחנן

אמ' לה קציץ הוא אהין אסייך

אין קציץ מן פרניך אין לא קציץ בעליך³⁷

יהיב לייך

אתת לגבי ר' יוחנן

אמ' לה קצץ הוא אביד³⁶

אמרה ליה לא

לא כן אמ' ר' חגי בשם ר' יהושע בן לוי

אל תעש עצמך כערכי הדיינין⁴⁰

שלא לגלות ליחיד את דינו

ידע היה בה שהיא כשירה⁴¹

ולא כן תנינן אל תעש עצמך כערכי הדיינין

ומדר³⁸ חגי³⁹ בשם ר' יהושע בן לוי

אסור לגלות ליחיד דינו

אמ' ידע הוה ר' יוחנן דהיא איתא כשירה

בגין כן גלי לה

בעלה בעי הן דקצץ והיא בעייה הן דלא קצץ

למאן שמעין לא לבעלה⁴²

36. [כך (אביד) בדפוס ונציה, ונדחקו המפרשים בפירושה. בכי"ל תלויה התיבה בין השיטין. אותיותיה זעירות, ובתצלום קשה לפענחן. הבי"ת נראית כעיגול קטן, ורגלה של הדל"ת מכוסה על-ידי נו"ן סופית שבשורה שמעליה ('ושאין'). ברור, שצריך להיות 'אסיך', ודומה, שכך הוא כתוב (-מע"פ).]

37. נחלקו הראשונים, האם יש להבחין בין רפואה שיש לה קצבה לבין רפואה שאין לה קצבה לא רק לגבי יורשים, כפי שמוכח מלשון הברייתא בבבלי לעיל, נב ע"ב: 'אלמנה ניזונת מנכסי יתומים וצריכה רפואה...'. או שההבחנה היא גם לגבי הבעל כפי שעולה מסוגייתנו כאן ובהמשך: 'בעלה בעי...'. ראה תוספתא כפשוטה לכתובות, עמ' 241-243.

38. בשיטה מקובצת בשם הריטב"א, כתובות נב ע"ב ד"ה גרסינן בירושלמי: 'ומר רבי חגי'. וכן בחידושי הריטב"א, מהדורת גולדשטיין, ד"ה עשינו: 'ומר ר' חגי'. וכן הגיה הרא"ף, וכן ר"ש ליברמן (תלמודה של קיסרין, ע' 78) הגיה את הנוסח שלפנינו (וראה שם, בהערה 170), וכן בשערי תורת ארץ ישראל, עמ' 506.

39. בעיטור, סוף אות כ' כתובות (מהדורת רמ"י, לז ע"ב): 'אמי'. אבל בסוף חלוקת הקרקעות (שם, כז ע"ג) ובאות מ' מחילה (שם, נה ע"ג): 'יוחנן', וכנראה אינם אלא שיבוש.

40. בכתובות המימרא כוללת את המשנה ואת פירושה. בדומה לכך בערוך (לעיל, הערה 4): 'הכן אמר ר' יהושע בן לוי אל תעש... שלא לגלות...'.
41. וליתא כל ההמשך שבסוגיה בבבא בתרא.

42. הקטע: 'בעלה בעי... למאן שמעין לא לבעלה' אינו מובא בשיטה מקובצת בשם הריטב"א ואף לא בחידושי הריטב"א ד"ה עשינו עצמנו. אבל הריטב"א מסתמך עליו ומביאו בשם הרב בעל העטור ז"ל כמצוי לפנינו בשיטה מקובצת נא ע"א ד"ה ורש"י ז"ל כתב במהדורא קמא. ואף בחידושי הריטב"א, מהדורת גולדשטיין, נב ע"ב ד"ה ועוד, מובא הקטע אבל בשם 'הרא"ם ז"ל', ובהערה 43 מגיה המהדיר: 'צ"ל הרב"ה = הרב בעל העטור, וכ"ה בש"מ...'. אבל בחידושי הריטב"א, מהדורות קודמות, ד"ה במתני' נשנית, ההבאה (שהיא משובשת וגם הקטע הנדון אינו מצוי בה) היא בשם 'הרא"ם ז"ל'. והעיר על כך ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטא לכתובות, עמ' 242, הערה 64: 'ר' אליעזר ממיץ? ... וכאן נראה שהעיקר הוא כמו שהוא בריטב"א שלפנינו

אמ' רבי מתנייה הדא דתימר בהוא דלית
דיניה עימיה
ברם בהוא דאית דיניה עימיה אמ' ליה
מילתא.⁴³

מן המעשה שלפנינו – כמו מזה שבכבלי כתובות נד ע"ב – מתברר, שר' יוחנן לא נמנע מלסייע לאלו שביקשו את עצתו, וגם לאלו שלא היו קרוביו, וכמפורש בסוגייתנו. הוא אף לא ראה כל צורך להתחרט על כך על פי משנתו של יהודה בן טבאי. לעומת זאת, הסתמא דגמרא מקשה על ר' יוחנן: 'ולא כן תנינן אל תעש עצמך כעורכי הדיינין ומדר' חגי' בשם ר' יהושע בן לוי אסור לגלות ליחיד דינו'. מתוך הלשון: 'אתת גבי ר' יוחנן... משמע, שרק האשה באה לפני ר' יוחנן כדי לקבל את עצתו, ולא באו לפניו לדין. בכל זאת ראה המקשן לשאול ממשנת יהודה בן טבאי – לפי הנוסח שלפנינו בכבא בתרא – משום שלדעתו עוסקת משנה זו לא רק בדיין אלא גם בשאר כל אדם. להנחתו זו הוא מסתייע⁴⁴ כנראה בדבריו של ר' יהושע בן לוי, הסותם את דבריו וקובע: 'אסור לגלות ליחיד דינו', ואינו מבחין בין דיין לבין מי שאינו דיין.

בהמשך קושיה זו נאמר בסוגיא: 'אמ' ידע הוה ר' יוחנן דהיא איתא כשירה בגין כן גלי לה בעלה בעי הן דקצץ והיא בעייה הן דלא קצץ למאן שמעין לה לא לבעלה'. את כל הקטע רואה בעל מראה הפנים, ד"ה אין, כתירוץ לקושיה. דהיינו, שהתירוץ הוא לא רק הרישא של הקטע: 'אמ' ידע הוה ר' יוחנן דהיא איתא כשירה בגין כן גלי לה' אלא גם הסיפא: 'בעלה... למאן שמעין לה לא לבעלה' הוא 'מסקנת שינוייה דהש"ס על דגלי לה ר' יוחנן כדפרישית בפנים' (בפני משה ד"ה אמרי וד"ה בעלה). שם הוא גם דוחה את האפשרות שרק הרישא הוא התירוץ⁴⁵ אבל הסיפא: 'בעלה בעי הן דקצץ... למאן שמעין לה לא לבעלה' אינו אלא 'בעיא' ופשיטותא באנפי נפשה'.

ובשטמ"ק תוקן ע"פ הבאת שאר הראשונים'. למעלה באותו דיבור מביא הריטב"א גם בשם 'רבינו הגדול' והמהדיר בהערה 41 התעלם מן האמור בריטב"א מהדורות קודמות: 'ועוד אומרים בשם רבנו חננאל' וראה ליברמן שם, עמ' 241, והערה 60 שם.

43. בעיטור סוף אות כ' כתובות: 'א"ר מתני' בהן דלית דינא עימיה אבל אית ליה דינא עימיה אמרי' מילתי'. ובשיטה מקובצת שם, בשם הריטב"א: 'אמר רבי מתנא בגין דלית דינא עימיה אמרינן לה מילתא'. ובדומה לכך בחידושי הריטב"א, ד"ה ועשינו: 'אמר רבי מתיא כדין דלית דינא עמו אמרינן לה מילתא'. ובמהדורת גולדשטיין: 'אמר ר' מתיא בגין דלית דינא עימיה אמרינן לה מילתא'.

44. אבל לפי הנוסח שבכתובות (לעיל, הערה 40) עצם הקושיה מתבססת רק על פירושו של ר' יהושע בן לוי במשנה.

45. אך דווקא אפשרות זו נראית על פי הסוגיה בכתובות, שבה רק התשובה: 'יודע היה שהיא כשירה' אבל לא כל ההמשך שלפנינו.

ויש שפירשו, שהסיפא של הקטע אינו 'בעיא' ו'פשיטותא באנפי נפשה' ואף לא 'מסקנת התירוץ' אלא דחיית התירוץ המוצע ברישא.⁴⁶ בעל הסיפא מוכיח שלענייננו אין מקום להבחין בין אשה כשרה לבין אשה שאינה כשרה, באשר מתן קצבה לרפואתה תלוי לא בה, אלא אך ורק ברצון בעלה. ממילא אין להניח, שר' יוחנן גילה את הדין לקרובתו של ר' שמעון בר ווא רק משום היותה אשה כשרה. חוזרת אפוא הקושיה על ר' יוחנן למקומה: 'ולא כן תנינן...'

אולם גם אם לא נקבל הצעה זו, שלפיה דוחה הסוגיה את התשובה ש'ידע הוה ר' יוחנן...', הרי שבאמת אין כל צורך בתשובה זו משום שהקושיה שעליה היא באה להשיב אינה אלימה כלל. שכן, כאמור, המשנה כפשוטה עוסקת בדיין. אבל גם אם נניח, שר' יהושע בן לוי מעמיד את המשנה אף במי שאינו דיין, הרי גם אז אין בכך כל קושי על ר' יוחנן, שיכול לפרש את המשנה בדיין בלבד. יתרה מזו, נראה, שכל ענייננו של ר' יהושע בן לוי להבהיר, שאזהרת יהודה בן טבאי: 'אל תעש עצמך כעורכי הדיינין' משמעה ש'אסור לגלות ליחיד דינו',⁴⁷ אך גם לדעתו מופנית אזהרת המשנה רק לדיין. ודומה, שגם ר' מתנייה מפרש כך את דברי ר' יהושע בן לוי, וכפי שיתברר לפנינו.

לפירושה של מימרת ר' מתנייה

בהמשך לתירוץ: 'אמ' ידע הוה ר' יוחנן דהיא איתא כשירה... ולקטע: 'בעלה בעי...'. נאמר בסוגיה לפי הנוסח שלפנינו: 'אמ' רבי מתנייה הדא דתימר בהוא דלית דיניה עימיה ברם כהוא דאית דיניה עימיה אמ' ליה מילתא'. יש המפרשים ש'דיניה עימיה' משמעו, שהדין הוא עם השואל.⁴⁸ בהתאם לכך מתרצת הסוגיה על פי מימרת ר' מתנייה, שר' יוחנן הכיר בה בקרובתו של ר' שמעון בר' ווא שהדין עמה, ולכן הוא גילה לה את דינה.

ברם הצעה זו דחוקה. ראשית, גם אם יש מקום להבחנה זו, הרי שאין למצוא לה יסוד לא בדברי יהודה בן טבאי ולא בדברי ר' יהושע בן לוי. ועוד, כאמור, המשנה באבות ואף – לפי השערתנו – ר' יהושע בן לוי, המפרש אותה, עוסקים בדיין בלבד ושלא כהנחת המקשן, שלפיה ר' יהושע בן לוי מעמיד את המשנה אף בשאינו דיין, ומדוע אפוא עלינו לפרש את מימרת ר' מתנייה על פי הנחתו הדחוקה של המקשן?

ובציון ירושלים מוצע, ש'לפמ"ש רש"י שם בשם מר יהודאי גאון ז"ל יש לפרש דכוונת הירושלמי הוא דווקא כשאינו בעל דינו עמו אבל אם בעל דינו עמו יכול לגלות לו,⁴⁹ והכוונה למובא במיוחס לרש"י למשנתנו:

46. הרא"ף, ד"ה בעלה בעי.

47. במיוחד לפי נוסח המימרא בכתובות (לעיל, הערה 40).

48. ראה פני משה ורא"ף.

49. דהיינו ש'דיניה' משמעו בעל דינו. אבל רז"ו רבינוביץ, שערי תורת ארץ ישראל, עמ' 506

מגיה: 'צ"ל: דלית בעל דיניה עימיה ברם כהוא דאית בעל דיניה עימיה א"ל מילתא (פי' ואין

בזה משום עורכי הדיינין). וכן הגיה מ' קוסובסקי, אוצר לשון תלמוד ירושלמי, כרך ב, עמ'

839: '... דלית [בעל] דיניה עימיה... דאית [בעל] דיניה...'

ומר רבי יהודאי גאון ז"ל פי' בענינא אחריתי
כד אתי קדמך איניש חד
ולימא לך לא בעינא מינך למפסק לי דינא דתהוי לי את ב"ד
אלא בעינא קמך היכי דינא דהאי תביעה וטענה
דאית לי על חברו (צ"ל: חברי)
אסור למשתעי ליה כלום בדינא ולחואה ליה כלום בדינא
שכן מנהג של ערכאות של כותים
דבעו מינייהו דינא מקמיה ומחוי ליה.⁵⁰

אם כי לכאורה יש להצעה זו יסוד בדברי ר' יהושע בן לוי, כאשר את 'ליחיד' אפשר לפרש במובן שאין בעל הדין עמו, בכל זאת אף הצעה זו דחוקה. שכן היא, כקודמתה, מתבססת על ההנחה, שהמשנה, מימרת ר' יהושע בן לוי ומימרת ר' מתנייה עוסקים אף במי שאינו דיין, ומתעלמת מכך שאזהרת יהודה בן טבאי במשנה מכוונת לדיין בלבד, ומסתבר – אף לפי מימרת ר' יהושע בן לוי שלפנינו בבבא בתרא – שבו עוסקות אף שתי המימרות המפרשות אותה.

יתרה מזו, על פי הצעה זו יהא עלינו להניח בניגוד לעולה ממבנה הסוגיה, שאין בה כל תירוץ לקושיה על ר' יוחנן, שהרי על פי ההסבר המוצע למימרת ר' מתנייה בודאי שאסור היה לו לר' יוחנן לגלות את הדין לקרובתו של ר' שמעון בר ווא, כאשר, כעולה מן המסופר, היא לבדה, ללא בעל דינה, באה לפני ר' יוחנן.

ולכאורה ניתן לפרש את מימרת ר' מתנייה בדרך שונה על פי ההצעה דלעיל, ש'דיניה' משמעו בעל דינו. כלומר, ר' מתנייה מפרש הן את המשנה והן את מימרת ר' יהושע בן לוי בדיין היושב על מדין דווקא, ושלא כפירושו של ר' יהודאי גאון. ור' מתנייה משמיענו, שלדיין זה אסור לגלות את הדין 'ליחיד', דהיינו כשאינ בעל דין עמו. והסוגיה מביאה מימרא זו כדי לתרץ את הקושיה על ר' יוחנן. דהיינו, במקרה דידן הוא לא שימש כדיין אלא רק כמסייע בעצתו לאחד מבעלי הדין בסידור טענותיו, ועל כך לא הזהירו לא יהודה בן טבאי ולא ר' יהושע בן לוי.

ואמנם על פי פירוש זה מתיישבים הקשיים שעמדנו עליהם לעיל, ובכל זאת הוא מוצע בדרך של 'לכאורה', משום שעדיין יש מקום לפקפק בעצם ההנחה, ש'דיניה' אינו אלא בעל דינו.⁵¹

והנה הריטב"א מביא את מימרת ר' מתנייה בנוסח אחר:⁵² 'אמר רבי מתנא בגין דלית

50. באוצר הגאונים לכתובות, שמט, עמ' 138: 'מר רב יהודאי צוק"ל תוב שאילו מן קמיה מהו אל תעש עצמך כעורכי הדיינין ואמר דינא דלא קמך בען למפסקיה ואתי בעל דין ואמר אסדרי קמך להדין דינא לא מתבעי למשמע מיניה'.

51. 'דין' אינו מצוי במובן 'בעל דין', ראה אוצר לשון תלמוד הירושלמי, כרך ב, ערך 'דין-דינא', עמ' 834, ערך 'בעל דין-דינא', עמ' 835-836 ובערך 'בעל דיניה', עמ' 839.

52. ראה לעיל, הערה 43.

דינא עמיה אמרינן לה מילתא'. אף נוסח זה של מימרת ר' מתנייה קשה, בין אם נפרש, ש'דלית דינא עמיה' משמעו, שאין הדין עם השואל, ובין אם נפרש, שאין בעל הדין עמו, שכן לא מסתבר כלל להניח, שדווקא כשאין הדין עם השואל או שאין בעל דינו עמו יאמר ר' מתנייה, שמותר לגלות לו את הדין. הקושי קיים גם אם ננית, שלדעת ר' מתנייה עוסקים המשנה ור' יהושע בן לוי גם במי שאינו דיין, וכל שכן אם נאמר שלדעתו עוסקים מקורות אלו רק בדיין.

ולכאורה היה מקום לומר, שנוסח זה אינו משקף נוסח שונה מזה שלפנינו, שכן אפשר שבהבאתו של הריטב"א נשמט מפני הדומות מ'דיניה עמיה' ל'דיניה עמיה'.⁵³ אך אפשר, שנוסח זה אינו לוקה בחסר, בשים לב, שנוסח הריטב"א שונה גם בתחילת המימרא. בנוסח שלפנינו, הפתיחה: 'הדא דתימר בהוא...'. מצריך גם ההמשך: 'ברם בהוא...'.⁵⁴ לעומת זאת, בנוסח הריטב"א הפתיחה היא: 'בגין',⁵⁵ וזו אינה מחייבת את פירוטן של שתי אפשרויות אלא רק אחת, ואפשרות זו אכן מפורטת בנוסח זה. ואפילו אם ננית, שהנוסח בריטב"א חסר, עדיין אפשר, כי החלק ששרד אינו משובש. שכן אפשר, שהנוסח במקורו היה: כהן דאית דינא עמיה ברם כהן דלית דינא עמיה אמרינן לה מילתא, ואין 'בגין' שבנוסח הריטב"א אלא שיבוש של 'בהו' או 'בהן'.⁵⁶ ייתכן גם, שהריטב"א הוא שניסח בקיצור את המימרא שהיתה לפניו בירושלמי.⁵⁷

ונראה, ש'דלית דינא עמיה' משמעו, שהדין אינו עם הנשאל, דהיינו שהוא אינו דן בעניין.⁵⁸ ר' מתנייה משמיענו, שדברי ר' יהושע בן לוי, ש'אסור לגלות ליחיד דינו' מכוונים רק לדיין, אבל בזה 'דלית דינא עמיה', שאינו דן בעניין והוא רק נתבקש על ידי אחד מבעלי הדין לסייע בסידור טענותיו, מותר לו לגלות את הדין. ממילא מתיישבת הקושיה על ר' יוחנן, שכן הוא לא שימש כדיין, ועל כן מותר היה לו לגלות את הדין לקרובתו של ר' שמעון בר ווא. על פי הצעה זו למימרת ר' מתנייה עולה, שאף ר' יהושע בן לוי מפרש את אזהרת יהודה בן טבאי כמופנית לדיין, וכפשוטה של המשנה. מסתבר על כן שנוסח הריטב"א אכן משקף את הנוסח המקורי של מימרת ר' מתנייה. להצעה זו, שר' מתנייה מבחין בין היושב בדין, שאסור לו לגלות את הדין ליחיד, לבין

53. כדעתו של המהדיר ר"מ גולדשטיין. בהערה 52.

54. ראה אוצר לשון תלמוד הירושלמי, כרך ג, ערך 'בההוא-בהוא-בהו', עמ' 80.

55. אף 'כדין' שבחידושי הריטב"א (לעיל, הערה 43) הוא כנראה שיבוש (על השיבושים המרובים שבחידושי הריטב"א ראה לעיל, הערה 25), ואינו אלא 'בגין' שבמהדורת גולדשטיין ובשיטה מקובצת. [ואפשר ש'כדין' שובש מ'בדין' או מ'בהן'.]

56. כבנוסח המימרא שבעיטור (לעיל, הערה 43): 'בהן דלית דינא עמיה...'.⁵⁷

57. כבר העיר על כך ר"ש ליברמן, ירושלמי נזיקין יוצא לאור על-פי כתב-יד אסקוריאל, בעריכת א"ש רוזנטל וש' ליברמן, ירושלים תשמ"ד, עמ' 134: 'והריטב"א דרכו לנסח בעצמו (וכפי שכבר הראינו בכמה מקומות בתוכ"פ)...'.⁵⁸

58. להצעתנו זו, ש'דיניה עמיה' משמעו שהוא הדיין הדן בעניין יש יסוד בנוסח העיטור (לעיל, הערה 43): 'אית ליה דינא עמיה' במקום הנוסח שלפנינו בסיפא: 'אית דיניה עמיה' ללא 'ליה'.

זה שאינו יושב בדין, דומה, שנוכל להסתייע בפירושו של המיוחס לרש"י לאבות הדין במפורש במימרת ר' יהושע בן לוי, ואף על פי שאינו מתייחס בפירושו לדברי ר' מתנייה. וז"ל בד"ה כאורכי:

כתוב במשנה בא' ומתחלף בע' ומשמע כעורכי הדיינין
כאדם הזה שאינו דיין ומעריך ומסדר לבעל דין טענותיו כדי שיזכה בדין
וכדאמר התם אמר רבי יוחנן עשינו עצמנו כעורכי הדיינין
פי' שלא תגלה ליחיד את דינו
שנא' שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק
שניהם כיצד אם באו שנים לפניך לדין וטענו טענתם
כשתברר הדין להיכן הוא נוטה
אל תגלה ליחיד את דינו לומר לו אחרית הדין
אלא לשניהם ביחד פתח להם את הדין
לחייב את החייב ולזכות את הזכאי
ולא תעשה עצמך כערכאות של כותים
שלהם מנהג לגלות הדין ליחיד מפני השוחד
ומר רבי יהודאי גאון ז"ל פי' בענינא אחריתי...

בניגוד לפירושו של ר' יהודאי גאון, שהובא לעיל,⁵⁹ סובר המיוחס לרש"י, שהדיין, היושב בדין, הוא שמוזהר, שלא יעשה עצמו כעורכי הדיינין. עורכי הדיינין מעריכים ומסדרים לבעל הדין את טענותיו כדי שיזכה בדין. לצורך זה הם גם מגלים לו את דינו, וכמעשה דר' יוחנן בבבלי כתובות נד ע"ב. בניגוד לכך, דיין, שהתברר לו להיכן הדין נוטה, אל לו לגלות את הדין לאחד מבעלי הדין וכנוהגם של ערכאות הגוים, שמגלים את הדין ליחיד מפני השוחד. שכן הדיין מחויב על פי הכתוב בדברים א, טז: 'שִׁמְעוּ בֵּין אַחֲיֵיכֶם וּשְׁפֹטֶתֶם צְדָקָה', לגלות את הדין בנוכחות שני הצדדים, לחייב את החייב ולזכות את הזכאי.

פירושו של המיוחס לרש"י למימרת ר' יהושע בן לוי, שהיא עוסקת בדיין דווקא אך לא בזה שמייצע לאחד מבעלי הדין לסדר טענותיו לפני הדיין, אינו מתאים, לכאורה, לעולה מן הירושלמי. שהרי דווקא על פי מימרת ר' יהושע בן לוי הקשו על ר' יוחנן, שבמקרה דידן לא שימש כלל הדיין אלא כיועץ בלבד. אולם אפשר, שאף לפני המיוחס לרש"י היתה מימרת ר' מתנייה בנוסח הריטב"א, ופירשה כמוצע לעיל, שר' מתנייה קובע במפורש, שמי שאינו דן בעניין, מותר לו לגלות את הדין לאחד מבעלי הדין, כדי שזה ידע לסדר טענותיו בבואו בפני הדיין. על כן לא פירש המיוחס לרש"י את מימרת ר' יהושע בן לוי על פי הנחתו של המקשן על ר' יוחנן, שלפיה אסור לגלות ליחיד דינו אף למי שאינו דיין, אלא הוא מפרש את דברי ר' יהושע בן לוי בדיין דווקא, וזאת בהסתמך על מימרת ר' מתנייה, ובמשמעות המוצעת.

לגבי הצעתנו בפירוש נוסח הריטב"א במימרת ר' מתנייה מן הראוי להעיר גם על סוגיית הירושלמי בבא-בתרא ט, א (טז ע"ד), שהובאה גם בסוטה ג, ד (יט ע"א), וז"ל:

59. דבריו הובאו לעיל, על יד הערה 50, ובהערה שם.

כהדא ארמלתייה זרבי שובתי הות מבזבזה בניכסיה
 אתון בנוי קרבון לרבי לעזר
 אמר לון ומה ניעביד לכון ואינון עמא שטייא
 מי נחתון אמרון (אמרו)⁶⁰ לכתובה⁶¹ מה נעביד
 אמר לון איתחמוז זבנון מן ניכסי
 ואתייא ותבעת פרנא ולית לה מזונין
 בתר יומין אתת וקריבת⁶² לרבי לעזר
 אמר(ה) ל(י)ה⁶³ יבא עלי אם אמרתי להן דבר
 ומה נעביד ומכת פרושין נגעו בה.

על דברי ר' לעזר: 'יבא עלי אם אמרתי להן דבר', או בנוסחתם בסוטה: 'יבוא עלי אם נתכוונתי לכך' מעיר ר"ש ליברמן: 'שתי הגירסאות קשות. וכיצד נשבע ר' אלעזר ('יבוא עלי') שלא אמר להם דבר, או שלא נתכוון לכך', וראה שם⁶⁴ את יישובו.
 ונראה, שהנוסח המקורי הוא כבבכא בתרא: 'אם אמרתי להן דבר', אלא משום שמפורש לפנינו: 'אמר לון ומה נעביד לכון ואינון עמא שטייא' הוגה הנוסח ל'אם נתכוונתי לכך' כדי ליישב את הקושי, שכן עיקר הקושי הוא על פי הנוסח שבבכא בתרא. ועל פי הצעתנו זו

60. 'אמרו' הוסגר על ידי ר"ש ליברמן, תלמודה של קיסרין, עמ' 76 ובהערה 161 שם: 'נראה מיותר'.

61. ר"ש ליברמן, שם, בהערה 162: '=לכתובה (והמפרשים נדחקו בחנם) ועיין ערוך ערך פרוש', המתרגם "כתובה" ל"כותב", סופר'. וראה פירושו לירושלמי נזיקין, ירושלים תשמ"ד, עמ' 221, ובהערה 7 הפנה לפירוש זה 'שפירשתי לפני יותר מחמישים שנה...'. וכן פירש על פי הערוך רו"ו רבינוביץ, שערי תורת ארץ ישראל, עמ' 366 ועמ' 505. ועל 'ר' יצחק בריה דר' חייא כתובה' מעיר ר"ח אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 397, הערה 396: 'סופר? וכן נזכר ר' חגינה כתובה בסנהדרין פ"ב, ראש ה"א = הוריות ראש פ"ג'.

62. רו"ו רבינוביץ שם מציין לערוך שם שגורס: 'וקבילת'.

63. אף כאן, בשתי מלים אלו, הוצעו הסוגגים למחיקה על ידי ר"ש ליברמן, תלמודה של קיסרין, שם. ובירושלמי נזיקין, עמ' 106 הנוסח הוא: 'אמ' ליה לחיכה עלי'. ובפירושו שם, עמ' 221, הוא מעיר: 'הסופר של כתב היד מחק את המלה 'ליה' ושמא צ"ל בכתב היד: 'לילה יבא עלי' (בהערה 8 שם: 'לילה = לה...') ושם בהערה 9: 'לה יבא נצטרף למלה אחת לחיכא'. והנה הנוסח בסוטה הוא: 'ברומשא אתת וקרבת גבי רבי אלעזר אמר זו מכת פרושין נגעו בה יבוא עלי אם נתכוונתי לכך'. ואפשר שאת כל הנאמר קרא ר' אלעזר על עצמו ולא שאמר אותה לאשה. על כן דומה, שהצעת ר"ש ליברמן דלעיל עדיפה מזו שהוא מציע בהמשך שם: 'אם המחיקה של הסופר נכונה צ"ל בכתב היד: אמ' לה יבא עלי'. אך אין כל צורך להגיה 'ליה' ל'לה' שהרי אף 'ליה' לשון נקבה הוא (בירושלמי). וראה: מ"ע פרידמן, 'על מוקדם ומאוחר בלשון בספרות חז"ל', סידרא, א, עמ' 67, ובספרות הרשומה שם.

64. בפירושו לירושלמי נזיקין, עמ' 221.

בוודאי קשה 'כיצד נשבע... שלא אמר להם דבר'. אלא שנראה, שר' לעזר באמרו: 'אם אמרתי להן דבר' אינו מתכוון לומר ששתק ולא אמר ולא כלום, אלא שלא גילה להם את הדין, וכמשמעו של 'אמרינן לה מילתא' בסוגיה דלעיל. בהתאם לכך יש לומר, שאם ר' לעזר פירש את אזהרת יהודה בן טבאי כפשוטה, שהיא מופנית לדיין היושב בדין, מובנת שבועתו: 'יבא עלי אם אמרתי להן דבר', שמשמעה כי הוא לא גילה את הדין לאחד מבעלי הדין. לפי זה, יש בסוגיה זו סיוע להבחנתו של ר' מתנייה על פי הנוסח של הריטב"א ובמשמעות, שהוצעה לה לעיל, שרק הדיין היושב בדין אסור לו לגלות ליחיד את דינו אבל לא לזה שאינו דן בעניין.

לשיטת ר' יוחנן ור' נחמן

ראינו שתי שיטות בסוגיה לגבי משנתו של יהודה בן טבאי. זו של הסתמא דגמרא, שלפיה גם מי שאינו דיין מוזהר, שלא יגלה ליחיד את דינו, וזו שייחסנו לר' יהושע בן לוי ולר' מתנייה, שרק הדיין מוזהר על כך. אין אנו יודעים, האם גם ר' יוחנן סובר כר' יהושע בן לוי, שאזהרת המשנה: 'אל תעש עצמך כעורכי הדיינין' משמעה ש'אסור לגלות ליחיד דינו', שכן אפשר שאת המשנה מפרש ר' יוחנן בדרך שונה לגמרי, וכעין פירושה של הברייתא באבות דר' נתן.⁶⁵ אולם מן הסוגיה מתברר, שעל פי משנה זו הוא לא נמנע מלייעץ לקרובתו של ר' שמעון בר ווא ולגלות לה את דינה, וגם לא ראה כל צורך על פי משנה זו להתחרט על כך. גם מסוגיית הבבלי (כתובות נד ע"ב) עולה, כפי שעמדנו על כך לעיל, שזאת דעתו של ר' יוחנן. שיטת ר' יוחנן בשתי סוגיות אלו עומדת אפוא בניגוד גמור למובא לפנינו בבבלי כתובות נב ע"ב, הן לגבי דברי ר' יוחנן ש'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין', והן באשר להבחנות לגבי המסייע ולגבי מי שמסייעין לו, שהסוגיה מייחסת לו לר' יוחנן.

בנוסף להסבריהם של התוספות ושל השיטה מקובצת, שהובאו לעיל, ושעל פיהם יש לומר שר' יוחנן פירש לבסוף את המשנה של יהודה בן טבאי שלא כפשוטה, יש לתת את הדעת לאפשרות נוספת. דהיינו, שסוגיית הירושלמי וסוגיית הבבלי נב ע"ב אינן עוסקות בשני מעשים, שר' יוחנן נתבקש לסייע בעצתו בעניין רפואתה של אשה, אלא שהן מוסרות על אותו מעשה עצמו בשתי נוסחאות שונות. ממילא מתעוררת השאלה, איזו מבין השתיים משקפת לנכון את דעתו המקורית של ר' יוחנן.

אם אכן אותו מעשה לפנינו בשתי הסוגיות, נראה לשער, שהנמסר בסוגיית הירושלמי הוא העיקר, שכן המסופר בו הוא על מעשה שאירע בארץ ישראל, ושהבבלי מוסרו בנוסח ארמי בבלי. וכן מצויים בירושלמי פרטי המעשה שלא מובאים בבבלי. כגון, שהאשה היתה קרובתו של ר' שמעון בר ווא, שהיא חששה בעיניה, ובסוגיה המקבילה בירושלמי בכתובות אף מצויה תשובתה של האשה לר' יוחנן. ואפשר שלא רק פרטי המעשה לא הגיעו לבבל, אלא שבתהליך ההעברה לבבל נתמזגו לאחת המסופר על ר' יוחנן והתמיהה שתמהו עליו ממשנת יהודה בן טבאי וממירת ר' יהושע בן לוי⁶⁶ – ומכאן הנוסח שלפנינו,

65. ראה לעיל, הערה 5.

66. ומאחר שלבבל לא הועבר הפרט, שהאשה היא שביקשה את עצתו, ממילא אין הבבלי מכיר את התירוץ שבירושלמי ש'ידע הוה ר' יוחנן...'

שלפיו 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין' מיוחס כבר לר' יוחנן עצמו ולפיו עולה כבר, שר' יוחנן מפרש את המשנה באבות שלא כפשוטה.
 בדומה לר' יוחנן מסופר גם על ר' נחמן שסייע בעצתו לקרובתו, וזה לשון סוגיית הבבלי בכתובות פה ע"ב – פו ע"א:

קריבתיה דרב נחמן⁶⁷ זבינתה לכתובתה בטובת הנאה איגרשה ושכיבה
 אתו קא תבעי לה לברתה
 אמר להו⁶⁸ רב נחמן⁶⁷ ליכא דליסבה לה עצה⁶⁹
 תיזיל ותיחלה לכתובתה דאמה לגבי אבוה ותירתה מיניה
 שמעה אזלה אחילתה
 אמר רב נחמן עשינו עצמנו כעורכי הדיינין
 מעיקרא מאי סבר ולבסוף מאי סבר⁷⁰
 מעיקרא סבר⁷¹ ומבשרך לא תתעלם
 ולבסוף סבר אדם חשוב שאני.

מדברי ר' נחמן: 'ליכא דליסבה לה עצה...'. או בנוסח אחר: 'מאן לימא לה דתיזיל...'. ברור, שמדובר במתן עצה בלבד. השאלה היא אם כן, מה טעם ראה ר' נחמן לקרוא על עצמו: 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין', הרי לפי פשוטה האזהרה ש'אל תעש עצמך כעורכי הדיינין' מופנית לדיין בלבד.

והנה הראשונים טרחו הרבה להבין את טעמו של ר' נחמן. שכן גם אם חשב בתחילה, שאין במתן העצה משום עשיית עצמו כעורכי הדיינין, הרי בעצתו הוא גרם נזק ללקוחות. התוספות בכבא־בתרא קמו ע"ב ד"ה המוכר, מקשים: 'עוד קשה לי רב נחמן איך השיאה עצה למחול כתובת אמן והא אמר בפרק לא יחפור דגרמא בנזקין אסור פי' אע"ג דפטור הוא איסורא מיהא איכא וכל שכן למאן דדאין דינא דגרמי כמו רב נחמן דאיכא איסור יותר כשמורה לה למחול דאפילו בגרמא בנזקין שפטור לגרמי אסור וכ"ש דינא דגרמי שיש מחייבין שאסור'.⁷² ובנוסח חריף יותר הקשה בתוספות רי"ד בסוגייתנו: 'אי קשיא כיון

67. בדק"ס השלם, הערה 60, מציין לרא"ש בבא־מציעא פ"א סי' מח שמצוי כאן אך לא בהמשך: 'הונא'. ולשו"ת הרשב"א ח"ב סי' שח גם כאן וגם בהמשך: 'יוחנן'. ומסתבר שגרסה זו נוצרה על פי הסוגיה דלעיל נב ע"ב.

68. 'להו' ליתא בילקוט שמעוני, ישעיה, רמז תצב, בארבעה כתבי־יד ובראשונים. ראה דק"ס השלם ובהערה הבאה.

69. בתוספות בכבא־בתרא קמו ע"ב ד"ה המוכר: 'אמר רב נחמן מאן לימא לה דתיזיל...'.
 70. בדק"ס השלם מצוין שבכתב־יד לניגוד־פירקוביץ ובקטע גניזה ליתא 'מעיקרא מאי סבר ולבסוף מאי סבר'. וכן ליתא בילקוט שמעוני שם, וראה לעיל, הערה 15.

71. בקטע גניזה: 'ומעקרא מאי סבר', ראה דק"ס השלם והערה 9 שם.

72. בדומה לכך הקשה גם הרשב"א בחידושו לכתובות ד"ה ליכא: 'ואני תמה היאך נתן רב נחמן עצה להזיקו לזה', והוא אף לא ראה צורך לנמק ולבסס את תמיהתו.

דקרינא ליה גרמא בניזקין היכי הוה מיעצה לעשות רשע ונזק להפסיד הלוקחים'.⁷³ וכן בריטב"א ד"ה מעיקרא: '... שאל"כ תימא גדול הוא שיתן רב נחמן עצה להפסידה ללקוחות שלקחו כדת וכהלכה משום ומבשרך לא תתעלם אלא ודאי כדאמרן, וראה שם בדבריהם כיצד ניסו ליישב את הקושי.

אם אכן זו טיבה של העצה שהשיאה ר' נחמן, שאפשר שכרוכים בה 'איסורא' ו'רשע' באשר היא גורמת לנזקים 'ללקוחות שלקחו כדת וכהלכה', מובן שר' נחמן התחרט על מתן עצתו, אך כלל אינו מובן מדוע הוא תלה את טעם חזרתו במשנתו של יהודה בן טבאי, שכפשוטה אינה עוסקת אלא בדיין היושב על מדין.

ואפשר שר' נחמן לא התחרט כלל על העצה שהשיא, והמצוי לפנינו 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין' וכן ההמשך: 'מעיקרא מאי סבר... ולבסוף סבר אדם חשוב שאני', אינו אלא העברה מן הסוגיה הדומה, לעיל נב ע"ב.

להבחנות שבסוגיות

בהמשך למסופר על ר' יוחנן ור' נחמן נאמר בשתי הסוגיות שבכתובות: 'מעיקרא מאי סבר ולבסוף מאי סבר מעיקרא סבר ומבשרך לא תתעלם ולבסוף סבר אדם חשוב שאני'. השאלה: 'מעיקרא מאי סבר ולבסוף מאי סבר' מצויה פרט לסוגיה דלעיל, נב ע"ב – שממנה היא הועברה כנראה, כאמור, גם לסוגיה השנייה, פו ע"א – בארבע סוגיות נוספות.⁷⁴ בסוגיות אלו מתייחסת השאלה למקור, שבו לא ניתן כל הסבר ונימוק לא לגבי ה'מעיקרא' ולא לגבי ה'סוף', ועל כן השאלה מובנת. אבל בשתי הסוגיות בכתובות קשה להבין מה טעם שאלו: 'ולבסוף מאי סבר', שהרי בגוף המעשה מצוי ההסבר לכך, שהוא 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין', ומן הראוי היה לשאול רק: 'מעיקרא מאי סבר', ותו לא.

והנה, בשני כתבי־יד ועוד ליתא כלל הקושיה שלפנינו: 'מעיקרא... ולבסוף...'⁷⁵, אלא רק ההמשך: 'מעיקרא סבר ומבשרך... או בנוסח: 'ומעיקרא מאי סבר ומבשרך...'⁷⁶. כמו כן, מתשובתם של ר' שרירא ור' האי שחובאה לעיל, וכן מן הפירוש לאבות המיוחס לרש"י עולה, שלפניהם לא היה הקטע: 'ולבסוף סבר אדם חשוב שאני'.⁷⁷ על פי שינויי נוסחאות אלו נראה, שבתחילה נשאלה השאלה רק לגבי 'מעיקרא', שעליה השיבו: 'ומבשרך...'. אך לא היתה בסוגיה כל שאלה לגבי ה'סוף', משום שהתשובה לכך היתה מצויה כבר בסוגיה: 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין'. נוסח מקורי זה משתקף בתשובתם של ר' שרירא ור' האי ובפירוש לאבות המיוחס לרש"י.

73. וכן במהר"ם שיי"ף ד"ה אמר: 'אף שמפשטא אינו נראה, שר"ן היה דיון אפ"ה לא הו"ל ליתן עצה כזה שמפסיד ללקוחות הרבה ע"י ערמה ועוד דלא יהא אלא גרמא בניזקין דפטור אבל אסור ועיין בתוס' פרק מי שמת כתבו מזה באורך, וכוונתו לדברי התוספות שהובאו לעיל.

74. מועד־קטן טז ע"ב; בבא־בטרא ס ע"ב; עבודה־זרה לא ע"א, מא ע"א. עיין גם שם ח ע"ב.

75. ראה לעיל, הערה 70.

76. ראה לעיל, הערה 71.

77. ראה לעיל, הערה 18.

אלא שהתשובה 'מעיקרא סבר ומבשרך לא תתעלם' היא שגרמה לשאלה הנוספת: 'ולבסוף מאי סבר' ואת התשובה עליה: 'ולבסוף סבר אדם חשוב שאני'. דהיינו, ללא ההסבר 'מעיקרא סבר ומבשרך לא תתעלם', אפשר היה לומר, שהאמורא לא רמי אדעתיה מעיקרא את משנתו של יהודה בן טבאי, אלא רק לבסוף, וכעולה מן המסופר על כל אחד מן האמוראים. אבל לאחר שהסוגיה לא פירשה כך, אלא הציעה ש'מעיקרא סבר ומבשרך לא תתעלם', שלפיה מלכתחילה נתן האמורא את דעתו לדברי יהודה בן טבאי, מתעוררת ממילא השאלה: מדוע אפוא חזר בו לבסוף? עתה אין כבר מקום להשיב, שלבסוף סבר עשינו עצמנו כעורכי הדיינין, ועל כן מוצעת התשובה: 'ולבסוף סבר אדם חשוב שאני'. קביעה זו, ש'לבסוף סבר אדם חשוב שאני', השפיעה על הבנת הטעם: 'ומבשרך...'. טעם זה נאמר בסוגיה כדי להסביר על פיו מדוע סייע האמורא לקרובו בתחילה. אבל לאחר שהאמורא התחרט אין כבר כל יסוד להבחין לעניין השאת עצה בין קרוב לבין שאינו קרוב. אולם לאחר שנוסף בסוגיה ההסבר: 'לבסוף סבר אדם חשוב שאני' יוצא כבר, שיש חילוק בין אדם חשוב למי שאינו חשוב. אל לו לראשון לסייע בעצתו לכל אדם, אף לא לקרובו; השני מוזהר, שלא יסייע למי שאינו קרוב לו, אך אין עליו להימנע מלסייע בעצתו לקרובו.

לשיטת רבא

כאמור, אפשר, שאף לדעת ר' נחמן אין כל איסור למי שאינו יושב בדין לגלות ליחיד את דינו. בשיטה זו עומד כנראה גם רבא תלמידו. כבבלי בבא בתרא קמט ע"א נאמר:

איסור גיורא⁷⁸ הוה ליה תריסר אלפי זוזי בי רבא
 רב מרי בריה הורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה הואי ובי רב הוה⁷⁹
 אמר רבא היכי ניקנינהו רב מרי להני זוזי
 אי בירושה⁸⁰ לאו בר ירושה הוא
 אי במתנה מתנת שכיב מרע כירושה שויה רבנן
 כל היכא דאיתיה בירושה איתיה במתנה
 כל היכא דליתיה בירושה ליתיה במתנה
 אי במשיכה ליתנהו גביה
 אי בחליפין⁸¹ אין מטבע נקנה בחליפין
 אי אגב קרקע לית ליה ארעא⁸²

78. ראה דק"ס אות א. ואף בכתב־יד פריס 1337 (להלן: כ"פ) ליתא 'גיורא'.

79. בכ"פ ליתא 'זבי רב הוה' וראה דק"ס אות ב. ובכתב יד מינכן (להלן: כ"מ) הנוסח הוא: 'ובר בי רב הוה', ובדק"ס שם: 'וכן הביא לאותה נוסחא בשוירי שט"מ'. ושתי הנוסחאות מובאות שם בשם ר' יהונתן, בד"ה וזה לשון ה"ר יהונתן ז"ל: '... ובי רב הוה כלומר בבית המדרש היה ושמע מה שהקשו לו התלמידים לרבא ולודי איסור כו' והלך לו ואמר לאביו שיעשה כך שאם לא היה בבית המדרש חס ושלום לא היה אחד מן התלמידים הולך רכיל ומגלה סוד כדי להפסיד לרבא... ונפק אודיתא מבי איסור לפי שרב מרי היה אותה שעה בבית המדרש ושמע וצוה לאביו

אי במעמד שלשתן אי שלח לי לא אזילנא⁸³
מתקיף לה רב איקא בריה דרב אמ⁸⁴
אמאי ולודי איסור דהלין זוזי דרב מרי נינהו וליקנינהו באודיתא
אדהכי נפק אודיתא מבי איסור
אי קפד רבא אמר קא מגמרי טענתא לאינשי ומפסדי⁸⁵ לי.

הקפדתו של רבא על שלמדו את איסור להודות שהכסף הוא של רב מרי מוסכרת על ידי רבא עצמו משום ש'מפסדי לי'.⁸⁶ ומשמע שלא ראה כל פגם בעצם העובדה ש'מגמרי טענתא לאינשי' ולא קרא עליהם שעשו עצמם כעורכי הדיין. מסתבר שגם הוא פירש – כר' מתנייה, ר' יוחנן וכנראה אף ר' נחמן – שאזהרתו של יהודה בן טבאי מכוונת לדיין היושב בדין, ומכללא שכל שאינו דיין בדבר מותר לו ללמד ולגלות ליחיד את דינו.⁸⁷

שיאמר כן'. ובהמשך שם: 'ויש מי שגורס ובר בי רב הוה כלומר צורבא מרבנן הוה אבל לא היה באותה שעה בבית המדרש ואפילו הכי הלך אחד מן התלמידים והודיעהו תקנתן מפני שהיה צורבא מרבנן עד כאן לשונו'. ונעלמו הדברים מן הרש"ש שכתב בד"ה וכי רב הוה: 'ל"י לאיזה כוונה אשמעין וברא"ש ליתא ואולי דר"ל דאף שהוה צורבא מרבנן עכ"ז אמר רבא דלא יוכל לשית עצה איך לקנות המעות ועי' נ"י או דלכן הודיעו עצת רב איקא לאיסור אביו'. וראה גם להלן, הערה 82. וידידי רמ"ע פרידמן ציין כאן לאמור בסנהדרין לא ע"א: 'ההוא תלמידא דנפק עליה קלא דגלי מילתא דאיתמר בי מדרשא בתר עשרין ותרתי שנין אפקיה רב אמאי מבי מדרשא אמר דין גלי רזי'. אבל ברש"י שם ד"ה בתר מפרש: 'ודבר לשון הרע היה'.

80. בכי"מ נוסף 'גר', וראה דק"ס אות ג, וכן בכי"פ.

81. בדק"ס אות ה: 'בדפוס פיזרו [לישנא דתרביצא] אי בחליפין...'

82. הרמב"ן בד"ה הא: 'ואני תמה היאך לא לקח בית רובע קרקע כמעשה דמירוני לקמן וליכא למי' דחליש ל"י עלמא טובא דהא קאמ' אי שלח לי ומצאתי בגרסת ההלכו' דרב מארי בי רב הוה ולפי זה יש לומר דאיסור לא גמיר והכי קאמר רבא אי טעי ועביד אגב ארעא לא קני להו דלית ליה ארעא שאלו היה בקי היה קונה קרקע ומקנה...'. ובדומה לכך בנימוקי יוסף, שאליו ציין הרש"ש לעיל. ובשיטה מקובצת ד"ה אגב ארעא: 'וז"ל הרא"ש ז"ל תימה לי אמאי לא קנה קרקע כל שהיא או ישכיר או ישאיל כו' ויש לומר שלא יקפיד רבא עליו והמקום שהיה דר בו אימר כלתה זמן שכירתו עד כאן'.

83. ראה דק"ס אות ו. במקום שהיה צריך להיות 'אי' נראה בתצלום כי"פ סימן לא ברור בגודל של אות או שתיים בסוף השורה, ובתחילת השורה: 'שלח לי ולא אזילנא'.

84. בדק"ס אות ז: 'בריה דרב (אמי) ליתא בכי"פ ובכ"י ה' בריה דרב [מרי]'.

85. בדק"ס אות ח: 'ובכ"י פ' [שמע רבא ואיקפד] אמר כו' לאינשי [דמפסדין]'.

86. בדברי ר' יוהנתן שם (לעיל, הערה 79): 'אי קפד רבא כו' לפי שדעתו היה לזכות בהם לקיים ברייתא דתני בקידושין והמחזיר לבניו אין רוח חכמים נוחה הימנו אם יחזיר וצריך עיון והא במסכת קידושין אמרינן דלידתו בקדושה רוח חכמים נוחה הימנו אם יחזיר, וראה שם את דבריו וכן ראה בתוספות ד"ה מגמר. לדעת הראשונים, גם מן הסוגיה עולה, שרבא רצה לזכות בכסף,

לשיטת אביי

גם מן הסוגיה דלהלן עולה, שזו שיטת רבא, וממנה גם מתברר, שאף אביי עומד בשיטה זו. בבבא בתרא קעד ע"ב (וכן בערכין כג ע"א-ע"ב בשינויים קלים) שנינו:

וכן היה רשב"ג אומר הערב לאשה בכתובתה (וכו')
 משה בר עצר ערבא דכתובתה דכלתיה הוה
 רב הונא בריה צורבא מדרבנן הוה ודחיקא ליה מילתא
 אבר אביי ליכא דניזיל דנסביה עצה לרב הונא⁸⁸
 דנגרשה לדביתהו ותיזיל ותגבי כתובה מאבוה והדר נהדרה
 א"ל רבא והא ידירנה הנאה תנן
 א"ל⁸⁹ אביי אטו כל דמגרש בבי דינא מגרש
 לסוף איגלאי מילתא דכהן הוא
 אמר אביי היינו דאמרי אינשי בתר עניא אזלא עניותא
 ומי אמר אביי הכי
 והא אמר אביי איזהו רשע ערום זה המשיא עצה למכור בנכסי' כרשב"ג⁹⁰
 בנו שאני וצורבא מרבנן שאני...

על העצה, שהשיא אביי לרב הונא, הקשו בסוגיה מספר קושיות, ומהן השתיים הראשונות נוגעות לענייננו. רבא מקשה: 'והא ידירנה הנאה תנן' ואביי משיבו: 'אטו כל דמגרש בבי דינא מגרש'. הרי שעל פי משנת יהודה בן טבאי לא נמנע אביי מלהשיא את עצתו לרב הונא. שכן משנה זו עוסקת בדיין בלבד. ואף רבא, שהקשה על אביי ממשנת בבא בתרא, לא העיר לו על אזהרת יהודה בן טבאי, משום שגם הוא הבין שאזהרה זו מכוונת לדיין בלבד. וכבר ראינו, שדעתו זו של רבא עולה מן הסוגיה בבבא בתרא קמט ע"א.⁹¹ הקושיה השנייה על אביי נשאלה על ידי הסתמא דגמרא. את 'רשע ערום' שבדברי ר' יהושע בסוטה ג, ד: 'חסיד שוטה ורשע ערום ואשה פרושה ומכות פרושין הרי אלו מכלי עולם'⁹² פירשו בבבלי סוטה כא ע"ב בשבעה פנים, וביניהם:

ראה לעיל, הערות 79, 82. והמאירי, ד"ה שכיב מרע, מפרש: '... היה הנפקד דן בעצמו שמן הדין לא היה אותו הבן קונה אותם כלל וכשיחזירם לו הוא מתורת חסד או מצד שתהא רוח חכמים נוחה הימנו יצא לו שם חסידות או שיהא מוחזר גומל לו כראוי'. והמהדיר, ר"א סופר העיר בהערה יג על ההסבר האחרון: 'נ"ל שרבינו הוסיף תי' זה שנופל יותר על מ"ש רבא "ומפסדי לי"'.⁹³

87. ראה להלן, הערה 91.

88. בכ"מ: 'ליכא דגמר עצה לרב הונא בריה', ובדק"ס אות ש: 'ובכ"י פ' ליכא [איניש] דניזיל ובכ"י ר' [לאו איכא איניש] דניזיל [ונימא] עצה'. ובערכין הנוסח הוא: 'ליכא דנסבי עצה לרב הונא...'. על אף השינויים אין ספק, שדברי אביי הם במתכונת דברי ר' נחמן בכתובות פה ע"ב דלעיל.

89. בערכין ללא 'א"ל', אלא: 'ואביי אטו...'.⁹⁴

90. בערכין: 'רבן גמליאל' ובשיטה מקובצת שם: 'ס"א רשב"ג', וכן הוגה הנוסח שלפנינו.

רבי אסי⁹³ אמר רבי יוחנן⁹³ זה המשיא עצה למכור בנכסים מועטין
 דאמר רבי אסי⁹⁴ א"ר יוחנן⁹⁴
 יתומים שקדמו ומכרו בנכסין מועטין מה שמכרו מכרו
 אביי אמר זה המשיא עצה למכור בנכסים כרבן שמעון בן גמליאל
 דתניא נכסי לך ואחרריך לפלוני
 וירד הראשון ומכר ואכל
 השני מוציא מיד הלקוחות דברי רבי
 רשב"ג אומר אין לשני אלא מה ששייר ראשון.⁹⁵

לכאורה חולקים ר' יוחנן ואביי בפירושו של 'רשע ערום'.⁹⁶ אך אפשר ששניהם אמרו דבר
 אחד,⁹⁷ אלא שכל אחד מהם נקט בדוגמה אחרת ל'רשעות וערמומית'.⁹⁸

91. אמנם אפשר שאביי ורבא לא ראו באזהרתו של יהודה בן טבאי איסור ממש אלא עצה טובה
 מוסרית, ועל כן מקשה רבא ממשנת בבא־בֶּתְרָא ולא מן המשנה באבות. אולם דומה, שעדיף
 להניח, כפי שאמור בפנים, שהם פירשו את המשנה באבות כאזהרה המכוונת לדיין בלבד.
92. בפירוש המשנה לרמב"ם: 'ומה שאמר מבלי עולם או מבלי עולם...'. וגרסה זו מצויה בהרבה
 כתבי־יד ובראשונים ראה דק"ס השלם לסוטה, ירושלים תשל"ז בעריכת ר"א ליס.
93. בכ"מ: 'יוסי', וראה דק"ס השלם, הערה 41, ושם מצוין גם ש'בפסקי רי"ד כתובות קג א: ר'
 אסי אמר רב נחמן. במיוחד לרבנו חננאל: ר' יוחנן אמ'. ושינויים אלו וכן בהערה הבאה יסודם
 כנראה גם בנסיון לישוב את הנוסח שלפנינו: 'רבי אסי אמר רבי יוחנן... דאמר רבי אסי א"ר
 יוחנן...'.
 94. בכ"מ: 'יוסי'. בדק"ס הערה 42 ציין לדק"ס בבא־בֶּתְרָא קמ ע"א אות ז': 'דא"ר (אסי) א"ר
 (יוחנן) בכ"י ר' דא"ר [יוסי] א"ר [חנינא] וצ"ל בר' חנינא: ברי"ף א"ר (אמי) א"ר יוחנן בכ"י
 [יוסי] וצ"ל אסי'.
 95. ראה יפה עינים לבבא־בֶּתְרָא קלז ע"א ד"ה דברי רבי.
 96. ראה המסופר על ר' ביבי בר אביי בבבא־בֶּתְרָא קלז ע"ב, והוא פירש כנראה שלדעת אביי 'רשע
 ערום' הוא רק 'זה המשיא עצה למכור בנכסים...'. שאם לא כן קשה להבין איך הקנה את הדקל
 לבנו.
 97. אפשר גם שהדוגמאות אינן משלהם והם אמרו רק: 'זה המשיא עצה למכור בנכסים'. הדוגמה:
 'מועטין' נוספה לדברי ר' יוחנן על פי מימרתו הוא: 'יתומין שקדמו ומכרו בנכסים מועטין...'.
 בכך מתיישב הנוסח שלפנינו: 'דאמר... ללא כל צורך בהגהת שמות החכמים (ראה לעיל,
 הערות 93, 94). וכן נוספה הדוגמה 'כרבן שמעון בן גמליאל' לדברי אביי. ואכן שיטה זו, שאין
 לשני אלא מה שייר ראשון, היא של רשב"ג רק על־פי הבבלי אך לא על־פי הירושלמי
 והתוספתא, ראה במצוין לעיל, בהערה 95. וייתכן שבעל הסוגיה הכיר את מימרות ר' יוחנן
 ואביי בתוספת הדוגמאות. אך אפשר גם שהוא עצמו הוסיף את אחת או את שתי הדוגמאות כדי
 להשלים את מספר הפירושים ל'רשע ערום' לשבעה. ראה מ"ש ר"ש פרידמן, 'מבנה ספרותי
 בסוגיות הבבלי', דברי הקונגרס העולמי הששי למדעי היהדות, ג (תשל"ז), עמ' 396 ואילך.
 98. כלשונו של רבינו גרשום (אך ראה שרי האלף, עמ' רכה) בערכין: 'רשב"ג אומר אין לשני אלא
 מה ששיר ראשון הכא נמי רשעות וערמומית הוה דמסיב ליה עצה'.

אכן סוגייתנו הניחה בפשטות, שהגדרתו של אביי ל'רשע ערום' הוא לאו דווקא, ועל כן היא מקשה ממימרתו על המסופר לפנינו שאביי יעץ לרב הונא, למרות שבמקרה דנן לא השיא 'עצה למכור בנכסים כרשב"ג'.⁹⁹ ואף המתרחץ פירש בדרך זו את מימרת אביי, אלא שהוא מיישב את הקושי בהסבר ש'בנו שאני וצורבא מרבנן שאני'.

בין כך ובין כך הסוגיה נושאת ונותנת בעצתו של אביי רק על פי מימרתו, אבל היא לא שאלה עליו כלל ממשנת יהודה בן טבאי. ואכן לא היה מקום לשאלה כזו. שכן מסתבר, שאף הסוגיה הבינה את המשנה כפשוטה שהיא מכוונת לדיין. אבל במקרה שלפנינו אביי לא ישב בדין בעניינו של ר' הונא אלא רק השיא לו את עצתו.¹⁰⁰

לסיכום, אזהרת יהודה בן טבאי ש'אל תעש עצמך כעורכי הדיינין' במובן שלא לגלות לבעל דין את דינו, מכוונת, לדעת הסתמא דגמרא בירושלמי בבא בתרא ט, ו וכתובות ד, יא, לאו דווקא לדיין היושב בדין. לכאורה כך גם דעתם של ר' יוחנן ושל ר' נחמן על פי הבבלי כתובות נב ע"ב ופו ע"א, ועל פי סוגיות אלו הם גם מבחינים לגבי המסייע, אם אדם חשוב הוא אם לא, ולגבי מי שמסייעין לו, אם קרוב הוא אם לא.

אולם כפשוטה מזהירה משנת יהודה בן טבאי רק את הדיין היושב בדין, שלא יעשה עצמו כעורכי הדיינין, שמשמעה לדעת ר' יהושע בן לוי, ש'אסור לגלות ליחיד דינו', ומכללא, שכל אדם שאינו יושב בדין אינו מוזהר על כך. שיטה זו מפורשת בדברי ר' מתנייה על פי נוסח הריטב"א, שהוא משקף כנראה את הנוסח המקורי של המימרא.

אכן ר' יוחנן גילה ליחיד את דינו כמפורש במספר סוגיות (בכתובות נד ע"ב ובירושלמי הנ"ל). אמנם בבבלי כתובות נב ע"ב מפורש לפנינו, שר' יוחנן התחרט על כך, וקרא על עצמו 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין', אך אפשר, שהמעשה, שעליו מסופר בסוגיה זו, הוא המעשה שעליו נמסר בירושלמי. ור' יוחנן אכן לא חזר בו מעולם, אלא שתוך כדי תהליך ההעברה מארץ ישראל לבבל נתמזגו לאחת המסופר על ר' יוחנן והתמיהה, שתמהו עליו ממשנת יהודה בן טבאי. ומכאן הנוסח שבסוגיה, שר' יוחנן קורא על עצמו 'עשינו עצמנו כעורכי הדיינין'. וקריאה זו, שיסודה בסתמא דגמרא בירושלמי, ושיוחסה לר' יוחנן, יוחסה אחר כך גם לר' נחמן, כתוצאה מקביעתה של קריאה זו בהמשך למסופר על ר' נחמן בכתובות פה ע"ב – פו ע"א בשל הדמיון שבין שני המעשים.

על גילוי הדין לאיסור הקפיד רבא לא משום שלדעתו אין לגלות ליחיד את דינו, אלא משום ההפסד שנגרם לו. אף אביי גילה את הדין ליחיד. והן רבא והן הסוגיה הסתמית, שדנו בעצתו של אביי, לא העירו דבר ממשנת יהודה בן טבאי, שכן אביי לא ישב בדין. אבל ר' לעזר שישב בדין, במקרה אחר, אכן קרא על עצמו 'יבא עלי אם אמרתי להן דבר' משום שהוא כדיין מוזהר על גילוי הדין, כפשוטה של משנת יהודה בן טבאי שמופנית לדיין, וכפי שפירשה ר' יהושע בן לוי ש'אסור לגלות ליחיד דינו'.

99. כדפירש רש"י בערכין, ד"ה כרשב"ג: '... רשב"ג אומר אין לשני אלא מה ששיר ראשון וה"נ

הוי רשע ערום'. ובדומה לכך בפירוש רבנו גרשום ראה בהערה הקודמת.

100. על פי הצעתנו דלעיל, שדברי ר' לעזר 'יבא עלי אם אמרתי דבר' משמעו שהוא כדיין לא גילה

את הדין, מצויה הבחנה זו בדבריו: 'יבא עלי אם אמרתי להן דבר ומה נעביד ומכת פרושין נגעו

בה, או בנוסח שבסוטה: 'מכות פרושים זה שהוא נותן עצה ליתומים להבריח מזונות מן

האלמנה כהדא ארמלא דרבי שובת...'